

Jemielity, Witold

Ewangelicy na północno-wschodnim Mazowszu w XIX i XX wieku. Studia i materiały, pod redakcją Michała Gnatowskiego, Łomża 2006

rec.

"Studia Łomżyńskie", 17, 2006, s. [401]-403

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Ewangelicy na północno-wschodnim Mazowszu
w XIX i XX wieku. Studia i materiały, pod redakcją
Michała Gnatowskiego, Łomża 2006.*

Książka jest pokłosiem konferencji naukowej zorganizowanej w październiku 2004 r. przez Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów w Łomży. Referaty przygotowali historycy z ośrodków: Białegostoku, Lublina, Łomży, Olsztyna, Przasnysza i Torunia. Ich prace recenzowali prof. dr hab. Janusz Maciuszko i prof. dra hab. Jacek Wijaczka, specjalizujący się w tym zagadnieniu. Książka składa się z trzech działów: w Łomżyńskim i na Mazowszu, w sąsiednich regionach, informacja o źródłach.

Pierwszy dział zawiera siedem artykułów:

1. Leszek Taborski: *Kościół ewangelicki w Łomży i próby jego rewindykacji* (s. 11–18). Autor przedstawił etapy budowy świątyni przez Jezuitów, obecnych w Łomży do 1773 r. Potem był to kościół szkolny. Od 1853 r. do II wojny światowej należał do ewangelików, ale był przedmiotem sporu między ludnością katolicką Łomży a władzami Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. W 1945 r. Niemcy wysadzili świątynię w powietrze.
2. Radosław Waleczak: *Parafie ewangelicko-augsburskie w Łomżyńskim w XIX i początkach XX wieku* (s. 19–40). Autor omówił trzy parafie ewangelickie: w Łomży, w Paproci Dużej i w Szczuczynie. Przedstawił proces ich powstawania, liczbę ludności, nazwiska pastorów, domy modlitwy, sprawy gospodarcze. Trzymał się chronologii wspólnie dla tych trzech parafii, co utrudnia czytelnikowi uchwycenie dziejów poszczególnych parafii.
3. Adam Dobroński: *Uwagi o protestantach w Łomży i regionie na przełomie XIX/XX wieku* (s. 41–47). Autor skupił uwagę na danych statystycznych ze spisu w 1897 r. Przedstawił procent ludności ewangelickiej w poszczególnych powiatach guberni łomżyńskiej, zakłady przemysłowe, odniósł się do narodowości ewangelików, wspominał o wywózkach ich do Rosji podczas I wojny światowej.

4. Janusz Gwardiak: *Pastorzy łomżyńscy w kontekście stereotypu „ewangelik – Niemiec” oraz sprawy polskiego patriotyzmu* (s. 49–59). Do 1843 r. ewangelicy łomżyńscy nie mieli stałego pastora, korzystali z posług duchownych dojeżdżających z innych parafii. Od tego roku do II wojny światowej było w Łomży 16 pastorów. Autor przedstawił ich biogramy i stwierdził, że co najmniej połowę z nich stanowili Polacy, znani ze swych patriotycznych postaw. Również ludność ewangelicka parafii łomżyńskiej w ogromnej większości opowiadała się za narodowością polską. Autor starał się udowodnić to, że wspomniany w tytule stereotyp „ewangelik – Niemiec” nie miał zastosowania do społeczności łomżyńskiej.
5. Wiesława Szymańska: *Ślady kultury materialnej społeczności ewangelickiej w regionie łomżyńskim* (s. 61–74). Autorka stwierdziła, że śladów obecności ewangelików pozostało niewiele. Zachował się plan założenia przestrzennego wsi Paproć Duża, murowana szkoła w Srebrnym Borku i tamże domy mieszkalne kolonistów, cmentarze w Paproci Dużej, w Srebrnym Borku, w Łomży, w Ciechanowcu. Najlepiej zachowany jest dom parafialny w Łomży, tak zwany dom pastora. Gmina ewangelicko-augsburska ostatnio przejęła ten budynek jako swoją własność.
6. Janusz Szczepański: *Ewangelicy w Pułtusku i okolicy* (s. 75–85). Autor przedstawił fazy osadnictwa na północno-wschodnim Mazowszu, podał liczbę osób wyznania ewangelickiego w miastach i wsiach powiatu pułtuskiego, nazwiska pastorów, mówił o powstaniu parafii i jej uposażeniu.
7. Jan Mironczuk: *Ewangelicy w powiecie ostrołęckim do 1939 roku* (s. 87–110). Na terenie powiatu ostrołęckiego była tylko jedna parafia – w Paproci Dużej, i autor główną uwagę poświęcił jej dziejom. Przedstawił zagadnienie etapami: w Pierwszej Rzeczypospolitej, w czasach pruskich, za Królestwa Polskiego i w Drugiej Rzeczypospolitej.

Drugi dział – w sąsiednich regionach – zawiera trzy artykuły:

1. Małgorzata Kukor: *Parafia ewangelicko-augsburska w Białymstoku w latach 1918–1939. Wybrane zagadnienia* (s. 113–130). Napływ ewangelików do Białegostoku wzmógł się w czasach pruskich. W 1796 r. powstała w mieście parafia i przetrwała do II wojny światowej. Autorka wspominała o przeszłości parafii, a skupiła uwagę na kilku zagadnieniach z okresu międzywojennego. Przedstawiła liczbę wiernych, nazwiska pastorów i członków rady kościelnej, wspominała o finansach parafii, o szkole, o związkach i stowarzyszeniach. Każde z tych zagadnień wymaga szczegółowych opracowań.
2. Grzegorz Jasiński, *Religijność mazurska w XIX wieku* (s. 131–149). Teren Mazur ujął autor w granicach powiatów: elckim, giżyckim, mrągowskim, nidzickim, piskim, oleckim, ostródzkim, szczycieńskim oraz w południowych częściach powiatów: gołdapskim, kętrzyńskim i węgorzewskim. Na początkach XIX wieku

istniało tutaj 89 parafii, w przededniu I wojny światowej 124. Religijność ludności wyrażała się w przeżywaniu roku obrzędowego, w świętach rodzinnych, w śpiewach rozpoczynających i kończących dzień, w pielgrzymkach. Na Mazurach katolicy stanowili niewielki procent mieszkańców.

3. Elżbieta Alabrudzińska: *Ewangelicy na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej* (s. 151–162). Jako obszar Kresów Wschodnich są to województwa: białostockie, wileńskie, nowogrodzkie, poleskie, wołyńskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie. W tych ośmiu województwach mieszkało około 120 tysięcy ewangelików, w znacznej większości narodowości niemieckiej. W okresie międzywojennym pracowało tam około 70 duchownych. Kościoły ewangeliczne w zasadzie nie przejawiały aktywności politycznej, wykazywały również lojalny stosunek do państwa polskiego. Do niemal całkowitego niszczenia ewangelizmu na tych obszarach doszło wskutek polityki władzy radzieckiej po 1945 r.

W trzecim dziale – informacje o źródłach – są dwa artykuły:

1. ks. Józef Łupiński: *Wątki ewangeliczne w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Łomży* (s. 165–170). Zbiory tego Archiwum w absolutnej większości dotyczą samego Kościoła katolickiego. Z racji zamieszkania katolików i ewangelików na tych samych terenach zachodziły relacje między obu wyznaniem. W protokołach wizytacji biskupiej parafii katolickich wymieniano liczbę osób innych wyznań, świątynie i cmentarze. Niekiedy zawierano małżeństwa mieszane, zachodziła potrzeba dyspensy. Sporadycznie zdarzały się przejścia z protestantyzmu na katolicyzm, i łączyła się z tym korespondencja.
2. Leszek Kocoń: *Źródła do dziejów ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego w zbiorach Archiwum Państwowego w Łomży* (s. 171–172). Materiały archiwalne dotyczące ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego stanowią dwie grupy. Do pierwszej grupy akt należy zaliczyć materiały odnoszące się wprost do tego wyznania. Są to głównie akta metrykalne parafii w Łomży oraz imienne wykazy płatników składek na utrzymanie parafii w Łomży i w Paproci Dużej. Druga grupa akt zawiera materiały statystyczne nadsyłane przez wójtów, wśród innych wyznań są wymieniani ewangelicy.

Wszyscy autorzy przedstawiali zagadnienia z chęcią zachowania obiektywizmu. Książka porządkuje naszą wiedzę o ewangelikach na północno-wschodnim Mazowszu i wzbogaca ją o wiele podstawowych danych. Bez wyjątku artykuły oparte zostały na bogatym materiale źródłowym. Ważne są zestawienia statystyczne, opracowane na podstawie źródeł. Trudno było ustrzec się pewnych powtórzeń, co zaznaczyło się zwłaszcza we wstępach poszczególnych artykułów w odniesieniu do rozwoju osadnictwa.